

VSEBINA

Predgovor 7

Uvod 11

1. Balkan kot habsburška in slovenska usoda 19
2. Izziv Velike Srbije 43
3. Aneksija kot priložnost: slovenski trialistični koncept 67
4. Avstromarksizem in jugoslovansko vprašanje 87
5. Skrivnost dvorca Belvedere 95
6. Prva balkanska vojna 111
7. Proti Avstriji: od Krekove opozicije do preporodovcev 135
8. Slovenski pogledi na srbsko-albansko nasprotje 149
9. »Kulturträgerji« in kolonizatorji Balkana 163
10. »Slovenci in Jugoslovani«: dileme ob robu Cankarjevega predavanja 175
11. Avstronemški odzivi na »jugoslovanske sanjarije« 203
12. Druga balkanska vojna 229
13. Preložena odločitev 243

Viri in literatura 253

Kazalo oseb 269

PREDGOVOR

Pred poldrugim desetletjem sem bil med gosti na večerji, ki jo je za vodje diplomatskih misij priredila tedanja švedska zunanja ministrica Lena Hjelm-Wallen. Ministrica je bila prijazna, njen glas tekoč in mehak, vzdušje prijetno, slovesno in sproščeno obenem. Zraven mene je sedela soproga eritrejskega veleposlanika, zobozdravnica. Pogovarjala sva se o nastanku držav in pridobivanju neodvisnosti. Povedala mi je, da je, ko je napočil čas, odložila belo haljo, vzela v roke puško in se pridružila gverilcem, ki so se borili za svojo državo. Vmes smo zaslišali gostiteljičin glas, ki je ravnokar začela svoj nagovor. Za uverturo je v prvem stavku povedala naslednje: »Ne maram govorov, ki se začnejo z besedami *živimo v času velikih sprememb*.« Vsekakor všečna, čeprav resda tudi malce zagatna misel. Verjetno je ni generacije, ki ne bi občasno pomislila, da živi v takem obdobju; kaj šele, ko se ozremo v zgodovino, tisto bližnjo in ono oddaljeno. Obstaja močan vtis, da se je težko izogniti temu, da bi določeno dogajanje označili za veliko spremembo.

Aktualna knjiga izrednega profesorja zgodovine dr. Andreja Rahtena se je ozrla v obdobje pred natanko sto leti. To je pa že časovna distanca, prek katere ne seže več živ spomin in zato je mogoče neprizadet in objektivni pogled ter ocena. Navedeno nam avtorjevo delo vsekakor ponuja in pri tem ne skopari z navajanjem referenc in različnih pogledov tedanjih sodobnikov na čas, ko so se že slišali uvodni takti, kot pravijo zgodovinarji, preludija v kataklizmo svetovnih razsežnosti. Dvajseto stoletje se je začelo z balkanskima vojnama – to je predmet natančne in poznavalske obravnave v tej knjigi – ter se z balkansko vojno, tretjo, tudi končalo. Morda bi lahko bili še bolj natančni: prva leta prejšnjega stoletja so bila zaznamovana, vsaj kar zadeva razmerja med evropskimi velesilami, z avstrijsko priključitvijo Bosne in Hercegovine, se pravi s tako imenovano bosansko krizo 1908–1909, končalo pa se je z vojno v Bosni in Hercegovini v letih 1992–1995, z najbolj brutalno fazo razpada bivše Jugoslavije.

Balkan je v zgodovini minulega stoletja skratka odigral izjemno pomembno vlogo, saj je postavljal evropske sile pred velike preizkušnje. Dopisnik še da-

nes zelo referenčnega dnevnika *International Herald Tribune* Carl L. Sulzberger (sicer nečak ustanovitelja) se je znašel v Beogradu tik pred začetkom druge svetovne vojne in regijo definiral takole: »Balkan, ki po turško pomeni gore, se razteza približno od Donave do Dardanel, od Istre do Istanbula. Ta pojem zajema majhne države, kot so Madžarska, Romunija, Jugoslavija, Albanija, Bolgarija, Grčija in del Turčije, čeprav niti Madžari niti Grki nočejo te etikete. To je vesel polotok z živahnimi ljudmi, ki so jedli papricirano hrano, pili močno žganje, nosili pestre obleke, z lahkoto ljubili in morili ter imeli čudovit smisel za razvnanje vojn« (*Izbrani memoari*, 1980: 37). Seveda, to ni bilo dovolj za produkcijo balkanske zgodovine, ki je daleč preseгла možnosti lokalne porabe: Balkan je bil od začetka 19. stoletja prizorišče emancipacijskih teženj narodov, ki so tedaj živeli pod turško nadvlado. Ko je skozi tisti čas začela turška moč usihati, so naraščale osamosvojitvene težnje in rezultati, s tem pa je ta polotok skozi tako imenovano vzhodno vprašanje neizpodbitno vstopil v evropsko zgodovino. Pred dobrimi sto leti – torej v času naše pozornosti – je bilo očitno ključno rivalstvo med Avstrijo in Srbijo. Prvo je v tem soočanju konfliktnih interesov podpirala Nemčija, drugo Rusija (zato Vladimir Benko temu pravi avstroogrsko-ruski prepiri na Balkanu v letih 1908, 1912 in 1913 – *Zgodovina mednarodnih odnosov*, 1997: 154), preostale države, tako v regiji kot na širšem kontinentu, so preigravale politične možnosti in diplomatske kombinacije, vsem je pa šel na roko zaton imperialne Turčije.

V tistem spiralnem času smo se Slovenci znašli, tako se vsaj da razbrati iz skrbno proučenega publicističnega in arhivskega gradiva (med številnimi viri je avtor v profesionalni maniri na primer raziskal zbirke iz desetih arhivov in šestnajstih časopisov), ki nam je predstavljeno zelo nazorno, v valu velikega navdušenja nad srbskimi uspehi v obeh balkanskih vojnah, ki ga je zaznamovala tudi nič manjša kritičnost do monarhije. Morda bi lahko rekli, da se je takrat začel jasen in neizpodbiten proces prehoda od državne vključenosti v germansko zgodovino k jugoslovanski. Jugoslovansko vprašanje in poznejša slovenska vključenost vanj je eden od otipljivih, sicer za takrat še vedno bolj posrednih kot neposrednih rezultatov obeh balkanskih vojn, ki sta ga v ključni meri izkristalizirali, njima sledeča prva svetovna vojna pa ponudila priložnost, ki je bila uporabljena (realpolitično vzeto zelo pragmatična in morda tudi najbolj sprejemljiva, saj je bilo takrat slovenstvo – eden od številnih predmetov v političnih igrah evropskih sil – na robu propada). Vendar tisti proces prehoda ni bil brez opozoril in jasno izraženih političnih pomislekov, kot nam avtor pokaže na več mestih v svojem delu (na primer komentar Cankarjevega preda-

vanja *Slovinci in Jugoslovanci*) in doda misel o praktično in politično spregledanih opozorilih.

Knjiga nam v kratki časovni skici razgrne živahnost slovenskega političnega dogajanja pred sto leti. Bilo je tesno vpeto v širši družbeni okvir, izkazovalo je visoko raven sposobnosti odzivanja na tedanje dogajanje ter tudi zavzeto in polemično opredeljevanje do njega. Preludij v prvo svetovno vojno, največji dotedanji oboroženi konflikt vseh časov, ki je neusmiljeno in morda tudi politično shrljivo preračunljivo zarezal v slovensko narodovo tkivo, je Slovence, če poenostavimo, praktično že začel (prostovoljno in soustvarjalno) predstavljati iz enega državnega imperija v naročje nastajajočega novega, ki se je takrat sicer še le nekako začrtoval v osnovnih obrisih skozi ambicije, želje in politična razmišljanja.

Knjiga zgodovinarja, diplomata in analitika dr. Andreja Rahtena odlikujejo širina avtorjevih pogledov, število uporabljenih virov ter arhivska podprtost navedb, ugotavljanj in razmišljanj. Zato potrebuje le kratko popotnico v obliki dobrodošlice enega od njenih prvih bralcev, ki poleg avtorjevega poznavalstva posebej poudarja njegov občutek, da je prisluhnil stoti obletnici za Slovence in za slovenstvo pomembne prelomnice, in njegov posluš, da je to priložnost izkoristil za spomin in opomin ter za nauk in oporo pogledu naprej, za premislek ob opazovanju toka zgodovine, v katerem so vsi sedanji dogodki rezultat preteklih procesov, a obenem soustvarjajo prihodnje. Knjiga bo zato uporaben in vsekako dobrodošel učbenik za študente različnih (družboslovnih) smeri, pa tudi za številne druge bralce, ki jih zanima naš pretekli čas. Iz njega bodo črpali navdih za premislek o pomembnem trenutku zgodovine slovenstva.

In če se za konec, ponovno nekoliko posplošeno, ozremo v tok minulih dobrih dveh stoletij, pač lahko sklenemo, da gre zlasti za veliko emancipacijsko težnjo narodov, ki jo je spodbudila francoska revolucija in katere del smo tudi Slovenci. Zdaj, ko je za nami prvo desetletje novega stoletja in ko verjetno tudi sami živimo *v času velikih sprememb*, se lahko veliko mirneje kot naši predhodniki z začetka prejšnjega stoletja zazremo vase in v svojo prihodnost, s tehtnim naborom vzvodov in pripomočkov za kovanje lastne prihodnosti, ki seveda – kot nobena – ni brez izzivov in tveganj.

A je naša in v naših rokah in z drugimi jo delimo v vzdušju sodelovanja in povezanosti, o kakršnem v onem času ni bilo ne videti ne slišati.

V Ankari, avgusta 2012

izr. prof. dr. Milan Jazbec

UVOD

Prepričanje, da so bila diplomatska preigravanja v času balkanskih vojn neke vrste preludij v usodne zaplete ob sarajevskem atentatu 28. junija 1914, je danes večinoma splošno sprejeto.¹ Vpliv vojn na Balkanu v letih 1912–1913 je nedvomno segel tudi v jedro slovenske politične in intelektualne elite. Zanje to ni bil zgolj še eden od diplomatskih zapletov na Balkanu, v katerih je bila že po tradiciji udeležena habsburška monarhija. Spopad pravoslavnih držav z osmanskim imperijem je imel tudi neposreden vpliv na notranjepolitična razmerja v habsburški monarhiji, še zlasti pa je usodno posegel na percepcijo jugoslovanskega vprašanja med slovensko (in hrvaško) elito. Usodnost dogajanj na Balkanu je zaznal tudi Ivan Cankar, ko je v znamenitem predavanju *Slovinci in Jugoslovani* 12. aprila 1913 v ljubljanskem Mestnem domu ugotovil, da »so topovi oznanili jugoslovansko veliko noč« in prisilili avstro-ogrske oblasti, da so se intenzivno začele ukvarjati z jugoslovanskim problemom.²

Jugoslovansko vprašanje je bilo res samo eno od številnih narodnostnih problemov v Avstro-Ogrski, toda v prvem desetletju 20. stoletja je postalo vitalnega pomena za njen razvoj in sčasoma celo za njen obstoj. Tega se takrat avstro-ogrski državniki niso zavedali vsi enako, nekateri pa sploh ne. Tisti politiki, ki so pravilno doumeli vso razsežnost jugoslovanskega vprašanja, so spoznali, da se mora slednje rešiti v okviru monarhije, sicer se bo zunaj nje in proti njej.

¹ Prim. Katrin Boeckh, *Von den Balkankriegen zum Ersten Weltkrieg. Kleinstaatenpolitik und ethnische Selbstbestimmung auf dem Balkan* (Oldenbourg: München 1996); Richard Cooper Hall, *The Balkan Wars 1912–1913. Prelude to the First World War* (Routledge: London – New York 2000); Pierre Renouvin, *Evropska kriza i prvi svjetski rat* (Golden Marketing – Tehnička knjiga: Zagreb 2008); Livia Kardum, *Suton stare Europe. Evropska diplomacija i Prvi svjetski rat* (Golden Marketing – Tehnička knjiga: Zagreb 2009). Podrobno opisovanje bitk balkanskih vojn in diplomatskih preigravanj bi preseglo namen te študije, ovrednotene so zgolj najpomembnejše značilnosti vojaškega in diplomatskega dogajanja.

² Ivan Cankar, *Očiščenje in pomlajanje*, uredil Dušan Moravec (Državna založba Slovenije: Ljubljana 1976), 93.

Medtem ko sta bila češki in madžarski problem za monarhijo samo notranjepolitično vprašanje, je bil namreč jugoslovanski problem tudi zunanjepolitično vprašanje. V knjigi bodo v povezavi z balkanskima vojnama predstavljeni pogledi na to vprašanje treh glavnih političnih taborov na Slovenskem, ki so se v strankarsko formalnem smislu dokončno izoblikovali v devetdesetih letih 19. stoletja: katoliških narodnjakov, od leta 1909 združenih v prek deželnih meja segajoči Vseslovenski ljudski stranki, liberalcev, katerih udarna sila je bila Narodno napredna stranka na Kranjskem, ter slovenskih avstromarksisitov, od leta 1896 povezanih v Jugoslovansko socialno demokratsko stranko. Seveda ob tem velja upoštevati splošno ugotovitev, ki jo najdemo tudi v zadnjem pregledu slovenske nacionalne zgodovine izpod peresa Petra Vodopivca, da je bila jugoslovanska usmeritev takrat omejena na izobraženstvo in narodnopolitično dejavnejši del meščanstva.³

Opredelitve pomembnejših strankarskih glasil v času balkanskih vojn je že pred več kot pol stoletja predstavil Dušan Biber, ki pa se je v članku omejil na »sila zgoščen pregled stališč« tedanjega slovenskega časopisja. Arhivskega gradiva v svoje raziskave ni pritegnil, prav tako pa ni bil njegov namen, da bi »kritično pretresel vso kasnejšo literaturo in publicistiko, v kateri je bilo kdaj govora o obravnavanih vprašanjih«, četudi jo ponekod delno navaja.⁴ Že ob koncu prve balkanske vojne je namreč izšlo na to temo več slovenskih del. Prav na dan znamenitega Cankarjevega predavanja, 12. aprila 1913, je kot priloga časniku *Dan* izšla knjiga *Balkanska vojna v karikaturah in pesmih* v založništvu Učiteljske tiskarne.⁵ Njena prva naklada je štela 30.000 izvodov, druga izdaja pa je bila zasežena.⁶ Istega leta je v založništvu ljubljanskega knjigarjarja Antona Turka izšla knjižica *Balkansko-turška vojna: kratek opis vojne l. 1912*, njen avtor pa se je podpisal s kraticama S. K.⁷ Istega leta je Katoliška bukvarna pod uredništvom Antona Sušnika in Vinka Šarabona izdala prvi del

³ Peter Vodopivec, *Od Pohlínove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. do konca 20. stoletja* (Modrijan: Ljubljana 2010), 109.

⁴ Dušan Biber, *Jugoslovanska ideja in slovensko narodno vprašanje v slovenski publicistiki med balkanskimi vojnami v letih 1912-1913*, v: *Istorija XX. veka. Zbornik radova 1* (Kultura: Beograd 1959), 285-325.

⁵ *Balkanska vojna v karikaturah in pesmih* (Učiteljska tiskarna: Ljubljana 1913).

⁶ Ivan Lah, *Knjigi spominov. Ječe - Moja pot - Dan 1914* (Tiskovna zadruga: Ljubljana 1925), 59.

⁷ S. K., *Balkansko-turška vojna: kratek opis vojne l. 1912* (Anton Turk: Ljubljana 1913).

knjige *Vojska na Balkanu*, ki ji je leto pozneje sledil še drugi.⁸ Za Mohorjevo družbo v Celovcu je *Balkansko vojsko* opisal Anton Bezenšek, v Bukovju pri Celju rojeni slavist in vrhunski strokovnjak za stenografijo, ki je velik del življenja preživel v Bolgariji.⁹

Večina slovenskih politikov, med katerimi je od preloma stoletja ključno mesto zavzemal voditelj kranjskih katoliških narodnjakov Ivan Šusteršič, je kazala veliko zanimanje za odločitve avstro-ogrskje diplomacije na Balkanu. Dobro so poznali tudi motive, ki so Franca Jožefa po porazu v vojni s Prusijo leta 1866 in izgubljenem boju za prevlado v nemškem in severnoitalijanskem prostoru privedli k odločitvi, da bo izgube ozemlja in prestiža monarhije kompenziral z aktivnejšo politiko na Balkanu. Slovenski politiki so v teh cesarjevih ambicijah takoj začutili priložnost za uresničitev svojih narodnopolitičnih zahtev. V desetletju pred prvo svetovno vojno, še zlasti pa po aneksiji Bosne in Hercegovine leta 1908, je postal realizem magična beseda, brez katere ni minil tako rekoč noben pomembnejši govorniški ali publicistični nastop prvakov Slovenske ljudske stranke. Realistični program so sicer izoblikovali tudi hrvaški politiki in je obstajal v več različicah. Slovenska je predvidevala združitev Bosne in Hercegovine, troedine kraljevine, Vojvodine in slovenskega ozemlja v eno državnopravno telo s središčem v Zagrebu.

Če so slovenski katoliški narodnjaki videli v aneksiji Bosne in Hercegovine prvo pravo priložnost za uresničitev realizistične ideje, jih je velik del tudi menil, da sta balkanski vojni že tudi zadnja možnost, da se na tak način razreši jugoslovansko vprašanje. Balkanski vojni sta očitno vzbudili interes v širši slovenski javnosti, saj so časopisi pri spremljanju dogajanja kar tekmovali med sabo. Pri tem se jih je večina postavila na srbsko stran, v skladu z znanim rekom, da kri ni voda. Glasilo nemške stranke na Kranjskem se je kasneje v članku *Jugoslovanski sanjanci* takole ozrlo na medvojno poročanje slovenskih časnikov: »Za časa balkanske vojne so gotovi slovenski listi bili tako prepojeni s srbskim duhom, da je človek, prebirajoč slavospeve na zmagoslavne Srbe, mislil, da čita kak srbski časopis iz Belgrada, bodoče jugoslovanske prestolnice. Dan na dan so ti slovenski časopisi prinašali dolgovezna podrobna poročila, v katerih so s slastjo slavili srbsko junaštvo in požrtvovalnost bratskega srbskega naroda, in ko je naša država odločno zagrozila Srbiji, je ravno to slovensko časopisje na vse

⁸ *Vojska na Balkanu*, uredila Anton Sušnik in Vinko Šarabon, I–II (Katoliška bukvarna: Ljubljana 1913–1914).

⁹ Anton Bezenšek, *Balkanska vojska* (Mohorjeva družba: Celovec 1914).

mogoče načine blatilo ugled one avstrijske države, v kateri se vsem narodom dele pravično njih pravice. In od tega časa je opazati ... med naobraženimi sloji nekako gibanje, ki teži za tem, da se ustvari ujedinjenje jugoslovanskih narodnostnih skupin v en narod jugoslovanski, ki naj bo politično avtonomen in kulturno svoboden.«¹⁰ Poročanje slovenskega časopisja je bilo resnično daleč od standardov objektivnega prikazovanja dejstev, po drugi strani pa so tudi glasila nemških nacionalcev težko skrivala skrb zaradi srbskih osvajalnih ambicij. Izbruh prve balkanske vojne je tako močno zaostril že več desetletij trajajočo propagandno vojno med slovenskim in nemškonacionalnim časopisjem, ki je epilog doživela ob začetku prve svetovne vojne. Takrat so namreč nemškonacionalni zagovorniki ostrih ukrepov proti slovenskim narodnjakom potegnili na dan prav domnevno obremenjujoče izjave iz časa balkanskih vojn, od obtožb o srbofilstvu in panslavizmu do insinuacij o veleizdajalskih nagnjenjih.

Še zlasti v prvih tednih vojskovanja na Balkanu se je v tem smislu izrazilo izpostavljen *Slovenec*, glavno glasilo slovenskih katoliških narodnjakov. Njegova kritika avstro-ogrške diplomacije je bila odkrita in je pogosto res zvenela, kot bi bila navdahnjena v Beogradu. A katoliški narodnjaki v uredništvu *Slovenca*, med katerimi so prednjačili duhovniki Janez Evangelist Kreck, Andrej Kalan in Ignacij Žitnik, pri tem niso bili edini. Nad srbskimi zmagami se je navduševal tudi pretežen del liberalno mislečega razumništva. Zlasti med slovensko izobraženo mladino so se začele krepiti srbofilske politične sile, ki so nastopile proti avstrodinastičnemu patriotizmu vodstev tradicionalnih slovenskih strank. Po svojem glasilu poimenovani preporodovci, ki so bili večinoma liberalnih nazorov, so se zavzemali za jugoslovanski unitaristični koncept. Ideja slovensko-hrvaške solidarnosti je bila zanje preozka, saj so zagovarjali dogmo o enem »jugoslovanskem narodu«. Preporodovci so se zavzemali za »narodno ujedinjenje vseh Jugoslovanov« in obsojali separatistične težnje znotraj južnoslovanske skupnosti.¹¹ Po mnenju Lojzeta Udeja je bila to sploh »prva skupina v slovenski zgodovini, ki izhaja iz trdnega prepričanja, da je mogoča svoboda le na razvalinah habsburške monarhije, in sicer obenem s politično združitvijo z drugimi jugoslovanskimi narodi«. Pri vseh glavnih članih preporodovskega kroga je mogoče opaziti celo neke vrste (jugo)slovansko mesijanstvo.¹²

¹⁰ *Domačin*, 9. 5. 1914.

¹¹ Prim. Ivan Janez Kolar, *Preporodovci 1912–1914* (Tiskarna A. Slatnar: Kamnik 1930); *Preporodovci proti Avstriji*, uredil Adolf Ponikvar (Zavod Borec: Ljubljana 1970).

¹² Lojze Ude, *Slovenski in jugoslovanski ideji v letih 1903–1914*, v: *Isti, Slovenski in jugoslovanska skupnost* (Založba Obzorja: Maribor 1972), 22–85, 56–61.

Neprikrite srbofilske tendence, ki so šle z roko v roko z ostro kritiko avstro-ogrsko in osmanske diplomacije, so se kazale tudi v delu liberalnega časopisja. Sicer je časopis *Jutro*, ki ga je leta 1910 ustanovil beograjski dopisnik uradnega liberalnega dnevnika *Slovenski narod* Milan Plut, prenehal izhajati prav za novo leto 1912, a ga je nadomestil še radikalnejši *Dan*. Plut se je med vojno podal v Makedonijo in spisal o tem tudi poročilo v knjižni obliki.¹³ Neredko so se prosrbske simpatije izražale v smešenju avstro-ogrskega in osmanskega državnega vrha. Spodbujanje stereotipov o Turkih bi po današnjih standardih mirno lahko šteli za sovražni govor. Simpatije slovenskega časopisja so bile torej nedvomno večinoma na strani Srbije. Skaliti jih ni mogel niti »bratomorni boj« z Bolgarijo, ki je sledil, čeprav je mogoče čutiti tudi precej obžalovanja zaradi bolgarskih porazov. Solidarnost s »slovanskimi brati« je očitno pomembno vplivala na opredeljevanje slovenskih publicistov in posledično tudi politikov. Romuni in Grki so bili v slovenski publicistiki ocenjeni kot preveč ambiciozni, najslabše pa so jo odnesli Albanci. Tem je slovensko časopisje z redkimi izjemami zanimalo pravico do samoodločbe, avstro-ogrsko in italijansko podporo albanskim avtonomistom pa je videlo kot nekakšno zlonamereno »nagajanje« srbski diplomaciji.¹⁴ Torej popolnoma nasprotna slika kot v nemškonalnem časopisju, po drugi strani pa skoraj enaka predstavam, ki izhajajo iz pisanja hrvaškega tiska med balkanskima vojnoma. Tudi tam je bilo zaznati pravecato navijaško ozračje v korist pravoslavnih armad, precej več kot v slovenski publicistiki pa je bilo med drugo balkansko vojno zaznati bolgarofilskih tendenc. Del hrvaškega časopisja se je namreč odkrito postavil na bolgarsko stran in obsojal srbsko prepotentnost.¹⁵

Zaplete okoli jugoslovanskega vprašanja v habsburški monarhiji sem sicer podrobno obdelal že v monografiji *Zavezništva in delitve. Razvoj slovensko-hrvaških političnih odnosov v habsburški monarhiji 1848–1918*, a sem se večinoma omejil na slovensko strankarsko politiko meščanskega tabora in odzive avstro-ogrskih vladnih krogov.¹⁶ Ta knjiga omenjeno sintezo dopolnjuje s predstavitvijo teoretskih izhodišč vseh ključnih slovenskih politikov in pu-

¹³ Milan Plut, *Po macedonskem bojišču* (Samozaložba: Ljubljana 1913).

¹⁴ Davorin Jerman, *Slovenski tisk o Albancih v času balkanskih vojn, v: Zgodovina za vse. Vse za zgodovino* 8 (2001), 70–76.

¹⁵ Prim. Igor Despot, *Tisak Hrvatske i Dalmacije o balkanskim ratovima 1912–1913, v: Historijski zbornik* 62 (2009), 109–135.

¹⁶ Andrej Rahten, *Zavezništva in delitve. Razvoj slovensko-hrvaških političnih odnosov v habsburški monarhiji 1848–1918* (Nova revija: Ljubljana 2005).

blicistov pri oblikovanju stališča do jugoslovanskega vprašanja v prelomnem obdobju balkanskih vojn. To velja tudi za socialdemokratske kroge,¹⁷ pri katerih je največ pozornosti namenjeno skupini okoli goriške socialne revije *Naši zapiski*, ki jo je leta 1902 začel izdajati Albin Prepeluh, takrat še pisarniški pomočnik pri ljubljanskem deželnem sodišču. K sodelovanju je leto pozneje pritegnil med drugim pravnik Antona Dermoto, ki jo je urejal do leta 1913, ko ga je nasledil njegov goriški odvetniški kolega Henrik Tuma. V glavnem mestu Goriške-Gradišanske je od leta 1911 izhajala tudi liberalno usmerjena *Veda*, ki jo poznavalci slovenske literarne scene skupaj z *Našimi zapiski* štejejo v sam vrh takratne intelektualne publicistike.¹⁸ Njena znamenita anketa o perspektivah slovenske jezikovne samostojnosti je sovpadla z razhajanjem zaradi balkanskih vojn.

Razmišljanja liberalno usmerjenega, a tudi socialdemokratom naklonjenega pravnik Vladimírja Knafliča o jugoslovanskem vprašanju ob robu prve balkanske vojne, ki jih je končal 1. decembra 1912 v Gorici, kjer je služboval kot kandidat pri okrožnem sodišču, imajo poseben pomen. Na slabih stotih straneh je ta nekdanji študent praške univerze tehtno in znanstveno podkovan preučil zgodovinske, sociološke, ekonomske in pravne vidike jugoslovanskega vprašanja, ki ga je razčlenil na več segmentov: na avstrijsko, balkansko in jugoslovansko v ožjem pomenu besede. Že v uvodu je takole opredelil aktualnost omenjenih (pod)vprašanj za Slovence: »Kot Slovenci, t. j. kot Jugoslovani, in kot Avstrijci imamo največje zanimanje na teh treh vprašanjih, ki so obenem trd oreh za vso Evropo. Saj bo končna rešitev tega vprašanja silno vplivala ne le na jugoslovanske narode, na vse Slovanstvo, na Avstro-Ogrsko in Turčijo ter na balkansko federacijo, ampak utegne izpremeniti v vsej Evropi še marsikaj drugega. Poleg velike izpremembe in novega grupiranja na mednarodnem in blagovnem trgu moremo pričakovati tudi veliko izpremembo v evropskem ravnotežju in v sklepanju zvez in sporazumov med posameznimi državami, ne glede na notranje razmere na Balkanu in v Avstriji ter na kulturni napredek južnih Slovanov.«¹⁹

¹⁷ Prim. Franc Rozman, *Stališče slovenske socialne demokracije do balkanskih vojn*, v: *Zgodovinski časopis* 42 (1988), 517–524.

¹⁸ Igor Grdina, *Slovenci med tradicijo in perspektivo. Politični mozaik 1860–1918* (Študentska založba: Ljubljana 2003), 209.

¹⁹ Vladimir Knaflič, *Jugoslovansko vprašanje. Politična razmišljanja o priliki balkanske vojne* (L. Schwentner: Ljubljana 1912), 3.